

Obrazloži Akvinčevo stajalište o buni i njezinoj opravdanosti.

Odgovaram: Kako je već rečeno (čl. 1 odg. 2), buna je upravljena protiv jedinstva mnoštva, to jest naroda, države ili kraljevstva. Augustin u II. knjizi *O državi božjoj*⁶ kaže kako mudraci (*sapientes*) izrazom »narod« ne označavaju bilo koji skup mnoštva, nego skup udružen osjećajem prava i zajedničke koristi. Iz toga jasno proizlazi kako je jedinstvo protiv kojeg je upravljena buna jedinstvo prava i zajedničke koristi. Očito je, dakle, da je buna upravljena i protiv pravde i protiv zajedničkog dobra. Zato je ona po svom rodu smrtni grijeh, toliko teži koliko je zajedničko dobro na koje udara buna veće nego privatno dobro koje ugrožava svađa.

No grijeh bune se prvotno i poglavito odnosi na one koji je dižu: njihov je grijeh najteži. Na drugom su mjestu oni koji ih slijede i koji poremećuju zajedničko dobro. Međutim, za one koji brane zajedničko dobro i koji im se odupiru, ne može se reći da su bunitelji, jednako kao što se ne nazivaju svađalicama oni koji se brane, kako je već rečeno.⁷

Odgovor na 1. razlog: Bitka je dopuštena kad se vodi na zajedničku korist, kako je već rečeno.⁸ No buna je protiv zajedničkog dobra naroda. Prema tome, uvijek je smrtni grijeh.

Odgovor na 2. razlog: Nesloga u vezi s onim što nije očito dobro može biti bez grijeha. No nesloga u vezi s onim što je očito dobro ne može biti bez grijeha. A upravo takva nesloga je buna, jer je upravljena protiv narodne koristi koja je očito dobra.

Odgovor na 3. razlog: Tiranska vladavina nije pravedna, jer nije upravljena prema zajedničkom dobru, nego prema privatnom dobru vladara, kako utvrđuje Filozof u III. knj. *Politike*⁹ i u VII. knj. *Etike*¹⁰. I zato rušenje takve vladavine nema značaj bune, osim onda kad se tako nekontrolirano ruši tiranska vladavina da mnoštvo podanika veću

štetu trpi od nastalog rušenja negoli od tiranske vladavine. Međutim, veći je bunitelj onaj tiranin koji u narodu koji mu je podložan raspiruje neslogu i bunu kako bi mogao sigurnije vladati.¹¹ To je tiranski, jer je upravljeno prema vlastitom dobru vladara, a na štetu naroda.

Zbog čega, prema Ciceronu, demokraciju ne valja odbaciti usprkos greškama neobuzdanog naroda?

48 (SCIPION): ».....ako su u narodu jedan ili više njih postali bogatijima i imućnijima, tada je to nastalo, kažu, iz njihove bahatosti i oholosti, a lijeni i slabi su ustupili pred tim i podlegli drskosti 25 bogatih. Ako pak narod zadrži svoje pravo, tada kažu da ništa nije bolje, slobodnije, blaženije, jer je narod gospodar zakona, sudova, rata, mira, saveza, života i novca svih. Smatraju da je jedino takvu državu moguće s pravom nazvati državom, to jest stvari naroda. I zato se stvar naroda obično oslobađa iz vlasti 30

kraljeva i očeva⁵⁹, dok slobodni narodi ne traže kraljeve ili moćne i bogate optimate. I kažu da zbog grešaka neobuzdanog naroda ne treba potpuno odbacivati takav poredak u kojem je narod slobodan, jer od složnog naroda koji sve mjeri svojom nepovrijedivošću i slobodom ništa nije postojanije, ništa čvršće; u onoj pak 5 državi, u kojoj svima koristi isto, najlakše je održati slogu, dok različiti interesi, kada svakomu koristi nešto drugo, rađaju neslogu. Zato, kad god su se očevi domogli vlasti, državni poredak nikad nije bio čvrst, a daleko manje u kraljevstvima, u kojima, kako kaže Ennija, "nijedan savez ili ugovor nije svet". Prema 10 tome, budući da je zakon veza građanskog zajedništva, a pravo jednakost pred zakonom, kojim je pravom moguće održati građansko zajedništvo, ako građani nisu u istom položaju? Ako je i neprihvatljivo da bogatstvo bude jednako, ako nadarenost svih ne može biti jednaka, pravo svakako mora biti jednako za sve one 15 koji su građani iste države. Jer što je drugo grad nego pravno zajedništvo građana?.....«⁶⁰

Zbog čega se, prema Platonu, demokracija čini najljepšim državnim uređenjem?

– Dakle demokratska vlada nastaje, mislim, kad siromašni pobijede, te jedne od protivnika ubiju, druge prognaju, a s ostalima jednako podijele građanska prava i službe; zatim kad se u njoj ovlasti većinom ždrijebom biraju.

– Ta jest to ustav pučke vlade, nastala ona oružanom snagom ili tako, da druga stranka umakne radi straha.

– Kako onda dakle – rekoh ja – žive takvi ljudi i kako li je opet takvo državno uređenje? Jer očito će se takav čovjek pokazati kao stvoren za demokraciju.

– Očito.

– Što ne, najprije su tobože slobodni, i država se napunja slobode i bezstege, i dopušteno je u njoj činiti sve, što tko hoće.

– Ta veli se.

– A gdje je sve dopušteno, očito bi u njoj svatko uređivao svoj život na osobit način, koji bi mu se svidao.

– Očito.

– Dakle bi, mislim, najviše u tom državnom uređenju nastajali svakovrsni ljudi.

– Ta kako ne bi!

– Čini se, kao da je to najljepše državno uređenje: kao šareno odijelo, svim cvijećem išarano, tako bi se i to državno uređenje, išarano svim značajima, činilo najljepše, i možda bi i njega mnogi ocijenili kao najljepše, kao djeca i žene, kad gledaju šarene predmete.

– I te kako.

– I može se, sretniče, u njemu po volji tražiti državno uređenje.

– Zašto dakle?

– Zato, što radi slobode ima sve vrste uređenja, i tko hoće uređivati državu, što smo upravo sada mi činili, čini se, da mu treba samo doći u demokratsku državu, pa izabрати onaj način, koji mu se sviđa, kao da je došao u trgovinu, gdje se prodaju sva državna uređenja. A kad je izabrao, može se dati na osnivanje.

– Svakako ne bi bio u neprilici za uzore!

– A nije ti u toj državi nikada sila biti vladar, ni onda, ako si sposoban za vladu, a opet ti nije sila ni pokoravati se, ako ne češ ni ratovati, kad ratuju, ni mirovati, kad ostali miruju, ako ne želiš mira, a opet ako ti koji zakon brani vladati ili suditi, svedjedno vladaš i sudiš, ako te je samo volja; dakle zar nije božanski ugodno takvo življenje u onaj čas?

– Možda, u onaj čas.

– Što dalje, nisu li otmjeno bezbrižni neki osuđenici? Ili još nisi vidio u takvu državnom uređenju, da ljudi osuđeni na smrt ili progon svedjedno ostaju i vrzu se u javnosti, kako da to nitko i ne mari i ne vidi? Zbog toga ide takav okolo kao kakav junak.

– I mnoge sam vidio.

– A kako to državno uređenje samo prašta i nipošto nije sitničavo, nego prezire ono, što smo mi, kad smo državu osnivali, uzvišeno govorili: naime da bez izvanredne prirode nitko ne postaje dobar čovjek, ako se ne bi odmah kao dijete u igri upoznao s lijepim i sve tako i dalje radio. Kako li je ono veličajno sve to pogazilo, te ništa ne mari od kakvih tko zanimanja prilazi k državnim poslovima, nego ga časti, ako samo veli, da je mnoštvu sklon!

– To je sasvim plemenito praštanje!

– Te bi dakle oznake imala demokracija i druge tome srodne, i bila bi, kako se čini, ugodno državno uređenje, bez vlade; šarena, te bi bez razlike dijelila nešto kao jednaka prava jednakima i nejednakima.

Aristotel na jednom mjestu razlikuje pet oblika pučke vladavine. Kojim argumentom pokazuje da se peti oblik ne može nazvati ustavnom vladavinom i kojim paralelama pokazuje sličnost takvog oblika sa samosilništvom?

Prva je dakle ona pučka vladavina o kojoj se kaže 30
da je najviše prema jednakosti. A jednakost je, kako
kaže zakon takve pučke vladavine, u tome da ne
premašuju [u vladavini] ni neimučni ni imučni, te da
ni jedni nemaju vrhovništvo nad drugima, nego da su
slični⁴⁴ i jedni i drugi. Jer ako slobode najviše biva 35
u pučkoj vladavini, kako pretpostavljaju neki, te
i jednakosti, tako bi bilo najčešće kada bi svi jednako
sudjelovali u upravljanju državom do najvišeg stup-
nja. A budući je tu puk većina, i odluka većine
odsudna, takav je poredak nužno pučka vladavina.
To je, dakle, jedan oblik pučke vladavine. Drugi je 40
onaj gdje se službe u vlasti podjeljuju dohodari-
nama⁴⁵, koje bivaju male; svatko sa stanovitim imut-
kom sudjeluje u vlasti; onaj pak tko izgubi imutak
– ne sudjeluje. Treći je oblik pučke vladavine 1292^a
u kojem sudjeluju svi građani koji su besprijekorna
podrijetla, a vlada sâm zakon. U četvrtome obliku
pučke vladavine svakomu je dopušteno sudjelovati
u vlasti, samo ako je građanin, ali i tu vlada zakon.
U petome obliku pučke vladavine sve ostalo je isto, 5
samo što vrhovništvo pripada mnoštvu, a ne zakonu.
To se događa kad su vrhovne posebne i druge odluke
[mnoštva], a ne sâm zakon. Do toga dolazi zbog
pukovoda⁴⁶. Jer u državama u kojima je pučka vlada-
vina prema zakonu nema pukovoda, nego su najbolji
od građana u predsjedništvu⁴⁷. Nu ondje gdje zakoni 10
nemaju vrhovne vlasti, tu se pojavljuju pukovode. Jer
tu puk biva jednovladarem, složen jedan iz mnogih.
Mnogi su tu vrhovnici, ali ne kao pojedinci, nego kao
svi. Homer kaže kako dobro nije mnogovlade⁴⁸,

samo što nije jasno je li posrijedi takva [vladavina] ili 15
kad ih više ima, a vladaju kao pojedinci. Takav dakle
puk, kad postane jednovladarem, teži jednovladi,
zbog toga što njime više ne vlada zakon, te postaje
samosilnički, tako te mu laskatelji bivaju u časti,
i takav je oblik pučke vladavine ono što je samosilni-
štvo među jednovladama⁴⁹. Stoga su im i običaji isti,
i oba se [poretka] odnose samosilnički prema boljim 20
građanima, i što su u jednom odluke to su u drugome
naredbe, i pukovoda i laskatelj isto su i prema nalici.
I najviše jedni i drugi uspijevaju postići: laskatelji
u samovladarâ, a pukovode među takvim pucima.
[Pukovode] su krivi što posebne odluke imaju
vrhovnu moć, a ne zakoni, jer sve [ovlasti] prenose 25
na puk. Tako se događa te oni postaju veliki zbog
toga što puk dobiva vrhovništvo nad svime, a oni
[vlast] nad mnijenjem puka. Jer mnoštvo njih sluša.
Uz to, oni koji se žale na službe u vlasti govore kako
puk treba suditi; on pak rado prihvaća taj poziv, tako
te se podrivaju sve državne službe. Razložno bi čini 30
se mogao prigovoriti tkogod, govoreći kako takva
pučka vladavina nije ustavni poredak⁵⁰. Jer ondje
gdje ne vladaju zakoni, nema ustavna poretka.
Morao bi, naime, zakon vladati nad svima (uopće),
dok bi državne službe odlučivale o pojedinačnostima,
i takav poredak treba smatrati ustavnim. Tako te ako 35
je pučka vladavina jedan od državnih poredaka, bje-
lodano je da takvo ustrojstvo, u kojem se sve uređuje
posebnim odlukama, poglavito i nije pučka vlada-
vina. Jer ni jedna posebna odluka ne može imati opći
značaj. Dakle, oblici pučke vladavine neka su odre-
đeni na taj način.

Kako Locke opisuje „prirodno stanje“, s obzirom na slobodu i jednakost, te zašto, s obzirom na „savršeno prirodno stanje“, nastaje „političko društvo“?

4. Kako bismo pravilno razumjeli političku vlast i izveli joj podrijetlo iz njezina izvora, moramo razmotriti kakvo je stanje svih ljudi po prirodi – to je stanje *savršene slobode* u određivanju svojih radnji i raspolaganju svojim posjedima i osobnostima kako drže pogodnim u granicama prirodnog zakona, bez traženja dopuštenja od nekog drugog čovjeka ili ovisnosti o njegovoj volji.

Jednako tako je i *stanje jednakosti*, u njemu su sva vlast i jurisdikcija uzajamni, budući da nitko nema više vlasti od drugoga; kako ništa nije očiglednije nego da je svim stvorenjima iste vrste i roda rođenje donijelo jednake prirodne prednosti i korištenje istih sposobnosti, onda svi ljudi na isti način trebaju⁶ biti međusobno jednaki bez podređivanja ili pokornosti, osim ako ne bi gospodar i vlasnik svih nas nekom izričitom izjavom volje postavio jednog iznad drugoga i predao mu očitom i jasnom naredbom nesumnjivo pravo na gospodstvo i suverenost.

87. Budući da su svi ljudi rođeni, kao što smo i dokazali, s jednakim pravom na savršenu slobodu i nekontrolirano uživanje svih prava i privilegija prirodnog zakona, čovjek po prirodi ima vlast ne samo očuvati svoje vlasništvo, odnosno život, slobodu i imovinu⁶⁵ od povreda i napada drugih, već i presuditi i kazniti prekršitelje tog zakona onako kako vjeruje da prekršaj zasluđuje, čak i samom smrću za zločine kad, po njegovom mišljenju, strahota djela to zahtjeva. Ali kako nikakvo *političko društvo* ne može postojati niti opstati ako nema vlast kako bi se očuvalo vlasništvo i kako bi se kaznili svi prekršaji pripadnika tog društva, *političko društvo* i postoji jedino tamo

gdje se svaki član društva odrekao ove prirodne vlasti i predao je u ruke zajednice u svim slučajevima kad se može zbog zaštite obratiti zakonu koji je ta zajednica donijela. I budući da su na ovaj način isključene sve privatne presude svakog pojedinog člana, na osnovi donesenih važećih pravila, zajednica postaje sudac, nepristran i jednak za sve stranke, i preko ljudi, kojima je zajednica dala ovlasti da provode ta pravila, rješava sve razmirice koje mogu nastati između članova tog društva po pitanju nekog prava, i kaznama koje je ustanovio zakon kažnjava prekršaje koje je neki član počinio protiv društva; na osnovi ovoga se lako razlikuje tko jest, a tko nije član *političkog društva*. Oni koji su sjedinjeni u jednom tijelu i imaju zajednički utvrđen zakon na koji se pozivaju i sudstvo s ovlastima da rješava sporove između njih i kažnjava prekršitelje, *jesu u političkom društvu* jedni s drugima; ali oni koji nemaju takvo zajedničko pravo apelacije, mislim na zemlji, još su u prirodnom stanju, a gdje nema suca, svatko je sudac za sebe i izvršitelj, što predstavlja, kao što sam ranije pokazao, *savršeno prirodno stanje*.

89. Gdje god je, dakle, određen broj ljudi ujedinen u jedno društvo na način da se svatko odriče svoje izvršne vlasti prirodnog zakona i predaje je zajednici, tu i samo tu je riječ o *političkom ili građanskom društvu*. I to je učinjeno gdje god je određen broj ljudi u prirodnom stanju stupio u društvo kako bi stvorio jedan narod, jedno političko tijelo pod jednom vrhovnom vladom, ili pak kada se netko pridružio i pripojio već stvorenoj vladi; jer time ovlašćuje društvo ili, što je potpuno isto, njegovo zakonodavno tijelo da za njega donosi zakone u skladu s onim što javno dobro zahtijeva, čije je izvršenje dužan potpomoći, jednako kao i svoje vlastite odluke. I ovo *izvodi ljude* iz prirodnog stanja i uvodi ih u stanje *države* preko postavljanja suca na zemlji s ovlastima u rješavanju sporova i pružanju zadovoljštine za štete koje mogu biti nanesene nekom pripadniku države; a taj sudac je zakonodavac, ili suci imenovani od države. I gdje god postoje ljudi koji nemaju takvu odlučujuću vlast kojoj bi se mogli obratiti, oni su još u *prirodnom stanju*.⁶⁷

Kako Rousseau razlikuje „volju svih“ i „opću volju“ te kako, s obzirom na to, odgovara na pitanje: može li opća volja pogriješiti?

III POGLAVLJE MOŽE LI OPĆA VOLJA POGRIJEŠITI

Iz ovoga što je prethodilo proizlazi da je opća volja uvijek ispravna i da uvijek teži javnoj koristi, ali ne proizlazi da su odluke naroda uvijek podjednako pravične. Mi uvijek želimo sebi dobro, ali ga uvijek ne vidimo. Narod se nikad ne može potkupiti,⁶ ali se često vara, i samo onda se čini da on želi ono što je zlo.

Često ima dosta razlike između volje svih i opće volje. Potonja pazi samo na zajednički interes, prethodna pazi na privatni interes i samo je zbroj zasebnih volja. Ali ako iz tih volja izlučite višak ili manjak onih što se međusobno poništavaju,^{b)} kao zbroj razlika ostaje opća volja.⁷

među sobom nikakve veze, iz velikog broja malih razlika proizlazi će uvijek opća volja, i odluka će uvijek biti ispravna. Ali kada se rovari, stvaraju udruženja na štetu glavnog, volja svakog od tih udruženja postaje opća u odnosu prema svojim članovima i pojedinačna u odnosu prema državi. Onda se, dakle, može reći da nema više onoliko glasača koliko i ljudi, već samo toliko koliko i udruženja. Razlike postaju manje brojne i daju manje opći rezultat,⁸ konačno kada je jedno od tih udruženja tako snažno da prevagne nad svim ostalima, kao rezultat više nećete imati zbroj malih razlika, već samo jednu razliku. Onda više i nema opće volje, i mišljenje što prevladava samo je pojedinačno mišljenje.

Da bi se opća volja dobro očitovala, važno je, dakle, da u državi nema zasebnog društva i da svaki građanin daje svoj glas po vlastitoj volji.⁹ To je bila jedinstvena i divna ustanova velikog Likurga.⁹ Ako ima zasebnih društava, treba ih umnažati da bi se spriječila nejednakost, kao što su činili Solon, Numa, Servije.¹⁰ Te mjere opreznosti jedino mogu pomoći da opća volja bude uvijek jasna i da se narod ne prevari.

Na kojim se načelima, prema Kantu, zasniva „republikanski ustav“ i koje su njegove prednosti s obzirom na problematiku rata/mira?

Ustav koji proistječe iz ideje izvornog ugovora, a na kojem mora počivati sveukupno zakonodavstvo, republikanski je ustav, zasnovan, prvo: na načelima *slobode* svih članova jednog društva (kao ljudi); drugo: na načelima *ovisnosti* svih o jednom jedinom zajedničkom zakonodavstvu (kao podanika); i treće: na zakonu *jednakosti* svih (kao građana države).⁵ U pravnom pogledu to je baš ono uređenje koje čini pravi temelj svake građanske konstitucije. I pitanje je samo: je li ta konstitucija jedina koja može dovesti do vječnoga mira.

Republikanski ustav, osim čestitosti svojeg porijekla iz čistog izvora pojma prava, sadrži i nadu da će dovesti do željene posljedice i vječnoga mira. Gdje je razlog tome? – Ako se traži pristanak državljana da bi se zaključilo "treba li rata biti ili ne", ništa nije prirodnije doli to da će oni dobro promisliti prije nego se upuste u tako opasnu igru da svojim glasovima sebi pribave sve patnje rata, a to je: da sami ratuju, da plaćaju ratne troškove vlastitom imovinom, da s mukom popravljaju pustoš što rat za sobom ostavlja i, napokon, da se zlo prevrši, da sami snose teret dugova koji zagorčavaju i sam mir, a koji se nikada ne mogu otplatiti zbog blisko predstojećih novih ratova. Naprotiv, u ustavu koji nije republikanski i u kojem podanik nije građanin, rat je nešto najjednostavnije na svijetu, jer državni poglavar nije ravnopravni državni suputnik, nego njezin vlasnik, te zbog rata ne trpi ni najmanju oskudicu na gozbama, u lovu, u ljetnikovcima, po dvorskim svečanostima i sl. Stoga on može otpočeti rat i zbog najmanjih sitnica, kao kakav veseli izlet, a iz pristojnosti će ravnodušno prepustiti njegovo opravdanje diplomatskom tijelu, koje je u svako doba na to spremno.

Razmatrajući, u prvoj polovici 19. stoljeća, demokraciju u Americi, Tocqueville jednom od njezinih istaknutih karakteristika smatra – pravo na udruživanje. Što to znači i koja tri stupnja prava na udruživanje Tocqueville navodi?

Amerika je zemlja u kojoj se iz udruživanja izvlači najveća korist na svijetu, te u kojoj je to moćno sredstvo djelovanja primijenjeno na najrazličitije predmete.

Neovisno o stalnim udruženjima što ih zakon stvara pod nazivom općine, grada ili okruga, postoji i mnoštvo drugih koji svoje rođenje i razvoj duguju tek volji pojedinaca.

Kada je pravo na udruživanje priznato, građani se mogu njime služiti na različite načine.

Udruživanje se sastoji samo u javnom pristajanju što ga u odnosu na ovu ili onu doktrinu pokazuje određen broj pojedinaca, te u obvezi koju preuzimaju da će na neki način surađivati kako bi ta doktrina odnijela prevagu. Pravo se udruživanja tako gotovo stapa sa slobodom pisanja; udruživanje, međutim, ima veću moć nego tisak. Kada neko udruženje iznosi kakvo mišljenje, onda to mišljenje mora imati jasniji i određeniji oblik. Ono ima određeni broj pristalica i uključuje ih u borbu za svoju stvar. oni se pak međusobno upoznaju, a žar im raste zajedno s njihovim brojem. U okviru su udruženja uzajamno povezani naponi duhova koji se inače razmimoilaze, te odlučno streme prema jednome jedinom cilju na koji im udruženje jasno ukazuje.

Drugi stupanj u primjeni prava na udruživanje jest mogućnost okupljanja. Kada se nekome političkom udruženju dopusti da na određenim važnim mjestima u zemlji osnuje žarišta svoga djelovanja, njegova djelatnost time postaje veća, a utjecaj širi. Ondje se ljudi vidaju, sredstva se djelovanja kombiniraju, a mišljenja se iznose onom snagom i žestinom kakvu pisana misao nikada ne može postići.

Postoji u primjeni prava na udruživanje u vezi s političkim pitanjima, napokon, i posljednji stupanj: pristalice se istoga mišljenja mogu okupljati u izborne skupove i imenovati opunomoćenike koji će ih zastupati u središnjoj skupštini. To je u pravome smislu riječi zastupnički sustav primijenjen na jednu stranku.

Tako, u prvome slučaju, ljudi koji ispovijedaju isto mišljenje uspostavljaju između sebe čisto misaonu vezu, u drugome se okupljaju u manje skupove koji predstavljaju samo jednu stranačku frakciju, a napokon u trećemu, tvore kao neku zasebnu naciju u naciji, vladavinu u vladavini. Njihovi opunomoćenici, nalik opunomoćenicima većine, sami za sebe predstavljaju cijelu kolektivnu snagu svojih pristalica; baš kao i opunomoćenici većine, stižu onamo kao zastupnici naroda i sa svom moralnom snagom koja iz toga proizlazi. Istina je da nemaju jednako pravo pri krojenju zakona, ali imaju mogućnost napadati one koji postoje i unaprijed uobličiti one koji bi morali postojati.

U Americi je sloboda udruživanja radi političkih ciljeva neograničena.

Thoreau dijeli ljude na tri skupine s obzirom na to čime služe državi. Navedi i opiši te tri skupine.

Ljudi mahom tako služe državi, ne u prvom redu kao ljudi, nego kao strojevi, svojim tijelima. Oni su stajaća i narodna vojska, tamničari, stražari, pričuvne jedinice itd. U većini slučajeva uopće se slobodno ne služe rasudnom moći ni moralnim osjećajem, nego se srozavaju na razinu drva, zemlje i kamena; a možda će se moći izraditi i drveni ljudi koji će jednako valjano služiti svrsi. Takvi ne zaslužuju više poštovanja nego ljudi od slame ili grumen blata. Vrijednost im je jednaka onoj konja i pasa. Pa ipak, upravo takve obično smatraju dobrim građanima. Drugi – kao većina zakonodavaca, političara, pravnika, ministara i dužnosnika – državi služe iznad svega glavom, a budući da rijetko provode ikakva moralna razlikovanja, jednako je vjerojatno da će služiti Vragu, a da to ne *namjeravaju*, kao i Bogu. Sasvim malobrojni, poput junaka, rodoljuba, mučenika, reformatora u pravom smislu riječi i *ljudi*, služe državi i svojom savješću pa joj se stoga nužno mahom odupiru, a ona s njima obično postupa kao s neprijateljima. Mudar čovjek bit će koristan jedino kao čovjek i neće pristati biti »glina«, »začepiti rupu da zadrži se vjetar«,² nego će tu službu prepustiti svome prahu:

Previsoka sam roda vlasništvo da budem,
Nadzirani da budem podređenik
Ili sluga koristan i oruđe puko
Ikoje neovisne države na svijetu.³

Bakunjin smatra da je ukidanje države pretpostavka ostvarenja slobode čovječanstva. Kako to obrazlaže, odnosno kakvo je njegovo mišljenje o državi?

Jasno je da čovječanstvo može vratiti svoju slobodu i da stvarni interesi društva, svih grupa i lokalnih organizacija i pojedinačnih osoba, koje to društvo čine, mogu biti zadovoljeni tek onda kad više ne bude bilo država. Jasno je da svi takozvani opći interesi društva, koje država navodno zastupa, a koji su u stvarnosti samo prolazna i stalna negacija pozitivnih interesa distrikta, općina, saveza i većine državi podređenih pojedinačnih osoba, da su ti interesi apstrakcija, fikcija, laž i da je država istodobno jedna velika klaonica i ogromno groblje, gdje u sjeni i pod izlikom te apstrakcije plemenito i blaženo propadaju sve stvarne aspiracije, sve žive snage zemlje, da bi bile žrtvovane i pokopane. A kako neka apstrakcija nikada ne postoji po sebi i za sebe, kako ona nema nogu za kretanje ni ruku za djelovanje, a ni trbuh, da bi tu masu njoj za proždiranje prinesene žrtve probavila, jasno je da baš kao što bog, religiozna ili nebeska apstrakcija, ustvari zastupa vrlo pozitivne, vrlo realne interese jedne privilegirane klase, svećenstva — da isto tako njegova zemaljska dopuna, politička apstrakcija, država, zastupa ne manje pozitivne i realne interese današnje glavne, ako ne i isključive, izrabljivačke klase — buržoazije, koja uostalom nastoji sobom obuhvatiti sve druge klase. A kako se svećenstvo uvijek dijelilo, a danas više nego ikada, na jednu vrlo moćnu i vrlo bogatu manjinu i jednu vrlo podređenu i prilično zapuštenu većinu, tako i buržoazija: ona i njene različite socijalne i političke organizacije u industriji, poljoprivredi, bankarstvu i trgovini, također u svim upravnim, finansijskim, pravnim, univerzitetskim, policijskim i vojnim funkcijama države dijeli se svakim danom sve više na oligarhiju koja ima stvarnu vlast i na bezbrojnu masu više ili manje taštih i propalih kreatura, koje žive u stalnoj iluziji i bivaju sve više gurane natrag u proletarijat po nekoj neodoljivoj sili, po sili suvremenog ekonomskog razvoja; oni su ograničeni na to da svemoćnoj oligarhiji služe kao slijepo sredstvo.

Kakva je koncepcija pravednosti, prema Rawlsu, primjerena „dobro uređenom demokratskom društvu“?

Konačno, treća opća činjenica jest da trajan i siguran demokratski režim, koji nije podijeljen sukobljenim doktrinarnim vjeroispovijedima i neprijateljskim društvenim klasama, mora svojevóljno i slobodno podupirati barem znatna većina njegovih politički aktivnih građana. Zajedno s prvom općom činjenicom, to znači da kako bi služila kao javna osnova opravdanja za ustavni režim, politička koncepcija pravednosti mora biti takva da je mogu prihvaćati veoma različite i suprotstavljene, no razložne obuhvatne doktrine.⁴¹

3. Budući da ne postoji razložna vjerska, filozofska ili moralna doktrina koju potvrđuju svi građani, koncepcija pravednosti koja se potvrđuje u dobro uređenom demokratskom društvu mora biti koncepcija ograničena na ono što ću zvati “domena političkoga” i njegove vrijednosti. Ideja dobro uređenog demokratskog društva mora biti oblikovana sukladno tome. Pretpostavljam, dakle, da opća gledišta građana imaju dva dijela: jedan se dio može shvatiti kao javno priznata politička koncepcija pravednosti ili kao nešto što se s njom podudara; drugi je dio (u potpunosti ili djelomično) obuhvatna doktrina prema kojoj se politička koncepcija na neki način odnosi. Kako se može odnositi, to konstatiram kasnije u IV:8. Ono što valja ovdje naglasiti jest to da, kao što sam kazao, građani sami za sebe pojedinačno odlučuju na koji se način javna politička koncepcija koju svi potvrđuju odnosi prema njihovim vlastitim obuhvatnijim gledištima.

Dworkin razlikuje dvije vrste građanskog neposluha. Navedi ih i objasni.

Razmotrimo u tom duhu prvi tip građanskog neposluha u kojem zakon zahtijeva od ljudi da učine ono što se potpuno protivi njihovoj savjesti. Gotovo svatko bi se složio, vjerujem, da ljudi u ovoj situaciji, s obzirom na uvjerenja koja imaju, čine ispravnu stvar ukoliko krše zakon. Naravno, na ovaj se način ne mogu opravdati nasilje i terorizam. Ukoliko nekome savjest ne dozvoljava da poštuje određeni zakon, ne bi mu trebala dozvoliti niti da ubija ili nanosi štetu nevinim ljudima. Teško je, međutim, smisliti neke druge modifikacije koje bi radna teorija ovdje morala uvažiti. Primjerice, ne bi mogla prihvatiti daljnju, primamljivu modifikaciju prema kojoj građanin mora iscrpiti uobičajeni politički proces sve dok mu to nudi bilo kakvu mogućnost preokretanja političke odluke kojoj se protivi. Neposluh koji se temelji na integritetu obično je hitan. Sjevernjak od kojeg se traži da lovcima na robove preda roba, pa čak i dijete u školi od kojeg se traži da pozdravi zastavu, suočit će se s nepovratnim gubitkom ukoliko poslušao zakon, a ako se zakon i promijeni ubrzo nakon toga, njemu to više neće biti važno. Jedna druga modifikacija je plauzibilnija. Teorija bi mogla inzistirati na tome da bi sudionik trebao uzeti u obzir posljedice i ne kršiti zakon ukoliko bi, prema njegovoj procjeni, vjerojatni ishod bio pogoršanje, a ne poboljšanje situacije. Međutim, ovaj konsekvencijalistički oprez bio bi itekako kontroverzan. Da li bi netko trebao ubiti nevine civile u Vijetnamu ili pomoći ponovnom zarobljivanju roba samo zato što bi, ukoliko bi umjesto toga kršio zakon, pomogao u stvaranju žestoke reakcije koja bi ubila više ljudi i držala u zarobljeništvu više njih nego da nije poslušao zakon? Možda ljudi imaju moralnu privilegiju odbiti učiniti zlo i onda kada znaju da će posljedično tome biti učinjeno više zla. O ovoj se mogućnosti trenutno jako puno govori u moralnoj filozofiji.

Dolazim sada i do građanskog neposluha temeljenog na političkoj strategiji: slučaj u kojem sudionici nastoje preokrenuti političku strategiju jer misle da je opasno nerazborita. Vjeruju da je politička strategija kojoj se protive loša strategija za svakoga, ne samo za neku manjinu; misle da znaju što je najbolje za većinu, kao i za njih same, bolje no što to zna većina. Ponovno možemo razlikovati uvjeravalačke od neuvjeravalačkih strategija u ovom novom kontekstu. Uvjeravalačke strategije teže tome da uvjere većinu da je njihova odluka, o tome što je za njih najbolje, pogrešna, pa da većina prestane odobravati program koji je prethodno odobraval. Nasuprot tome, neuvjeravalačke strategije teže tomu da povećaju cijenu koju većina mora platiti za program koji i dalje podupire.